

ÚJKORI ÉS LEGÚJABB KORI RÉGÉSZET MAGYARORSZÁGON?

LASZLOVSKY JÓZSEF¹

Magyar Régészet 12. évf. (2023) 1. szám, pp. 37–47. <https://doi.org/10.36245/mr.2023.1.6>

Lajkó Orsolya és Sabján Tibor emlékének

A jelenleg érvényes szabályozás szerint Magyarországon a régészeti örökségnek az a kulturális emléke anyag tekinthető, amely 1711-et megelőzően került a földre, és az ezt megelőző korszakok tárgyi emlékeihez tartozik. Vagyis a magyar jogszabályi környezetben a középkor és a kora újkor még a régészeti korok közé sorolandó, az újkor és a legújabb kor azonban nem. Ez a konkrét történeti évszámhoz kapcsolódó korszakhatár jórészt idegen számos európai ország szabályozásától, ahol százéves időhatárt húztak meg a régészeti emléke anyag kutatásának, feldolgozásának és főként védelmének időbeli hataraként. Az újkori, sőt a legújabb kori (jelenkori) régészet sok helyen általánosan elfogadottá vált, és számos olyan tudományterület és örökségvédelmi koncepció van, amely nem köti a régészet műltfeltáró munkáját egy konkrét történeti időhatárhoz. A jelen cikk arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja mindazokat a hazai kutatási területeket, ahol az említett hagyományos korszakhatáron már túllépet a gyakorlat, sőt egyes esetekben egy régészeti részterület szabályozása is. Terjedelmi okok miatt az összefoglalás nem lehet teljeskörű, de ezekkel a példákkal is rá akarunk mutatni arra, hogy a jelenlegi törvényi szabályozás kronológiai kerete nehezen tartható fenn a tudományos kutatások alapján.

A régészettudomány története leírható egy olyan folyamatként, amely során egyre több történeti korszak vonatkozásában vált elfogadottá, hogy a régészet módszertana és megközelítési rendszere alapvetően járul hozzá a különböző korok megismeréséhez. Míg az őskor és az ókor vonatkozásában ez már évszázadokkal ezelőtt általános elképzelés volt, addig a középkor esetében (beleértve a kora középkort, illetve a népvándorláskort is) csak jóval később, leginkább csak a 20. században vált tudományos alapkoncepcióvá. Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kutatásban általánosan elfogadottá vált, hogy az újkor, a legújabb kor, sőt a jelenkor is kutatható régészeti módszerekkel és ez a megközelítés jelentős új eredményeket hoz

1. kép. AZ EAC 2023-as konferenciájának [programja](#) az újkori régészet kérdéseiről

¹ Central European University, Department of Medieval Studies, Cultural Heritage Studies Program; e-mail: laszlovj@ceu.edu

ezen korszakok megismerésében (GRAVES & BROWN 2013). A nemzetközi kutatási helyzetet jól mutatja, hogy az egyik legfontosabb európai régészeti szervezet, az European Archaeological Council (EAC) 2023. évi örökségvédelmi konferenciáját az újkori és jelenkori régészeti kutatásoknak és az azokhoz kapcsolódó kihívásoknak szentelte.² Az itt bemutatott nemzetközi körkép – köztük a magyarországi helyzetkép is – egyértelműen bizonyította, hogy eltérő hangsúlyokkal, módszerekkel és jogi keretek között, de mára általánosan elterjedt a 18. és 20. század közötti időszak, sőt a jelenkor régészeti vizsgálata (1. kép).

A magyarországi régészeti kutatások fejlődése azonban sok tekintetben eltért ettől a folyamattól. A középkor régészeti kutatása tulajdonképpen a tudományos értelemben vett régészet megszületésétől jelen volt a hazai tudományos életben és a koraujkori vonatkozásában is ismerünk korai példákat. Az anyagi kultúra vizsgálatának fokozott igénye a török kor (koraujkori) vonatkozásában azt eredményezte, hogy a hazai tudományos megközelítés és intézményrendszer nemzetközi összehasonlításban is meglepően korán elfogadta a régészet jelentős szerepét e korszak kutatásában (LASZLOVSZKY & RASSON 2003). A bevezetőben említett jogi korszakhatár viszont látszólag megakadályozza azt, hogy a 18. századtól napjainkig terjedő időszak kutatásában is fontos szerepet játszhasson a régészet, illetve a régészeti örökség. A 2001 óta érvényben levő törvény ugyanis ezt a koncepciót alkalmazza (KÁLNOKY-GYÖNGYÖSSY 2016, 72–73)³ annak ellenére, hogy a rendszerváltozás utáni első újraszabályozás a százéves mozgó időhatárt használta.⁴ Az 1711-es korszakhatár egyértelműen egy történeti koncepcióhoz illeszkedik, és azon belül is a magyar nemzeti történetírás narratíváját követve a politikatörténet egy fontos eseményéhez (Rákóczi-szabadságharc vége) kapcsolja a régészeti kutatás és a régészeti örökség időbeli lezáródását. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy az álló emlékekben kiemelkedő szerepet játszó várak vizsgálatát sokáig a Rákóczi-szabadságharcot megelőző, a Habsburgok által végrehajtott várbontási hullámmal zárta le a hazai műemléki kutatás. Az újabb vizsgálatok azonban rámutattak arra, hogy ez a folyamat korántsem volt mindenhol általános, és a várak és erődítmények pusztulása is több okra vezethető vissza (OROSS 2005, 257). Ezzel pedig a szabadságharc 1711-es végéhez köthető korszakhatár is sokat veszít jelentőségéből. Mindez jól nyomon követhető abban a folyamatban is, ahogy egy-egy múzeum kutatásait kiterjesztette a későbbi időszakokra is.⁵

Ezen folyamatok eredményeképpen számos olyan terület van, ahol jelentős kutatásokat végeztek hazai kutatók, sőt szinte általánosan elfogadottá vált a régészet, mint módszertan alkalmazása az 1711 utáni időszak vizsgálatában. A közelmúltban egy hadirégészeti tanulmányban a tájrégészetet, a településrégészetet, az épületrégészetet, az ipari régészetet, a néprajzi régészetet, valamint a hadtörténeti régészetet jelölték meg ilyen irányokként (BÁLINT, POLGÁR & PÓRSZÁSZ 2020, 125). Mint a jelen tanulmányban láthatjuk, ennél sokkal tágabb körben folynak ilyen irányú vizsgálatok. Ez azt jelenti, hogy a hazai kutatás is túllépett az említett mesterséges korszakhatáron, aminek hatására önálló tudományterületek is létrejöttek.

NÉPRAJZI RÉGÉSZET

A magyarországi tudománytörténeti összefoglalások gyakran utalnak arra, hogy a bölcsészettudományokon belül, illetve a múlt megismerésében is kiemelkedő szerepe van a néprajznak. Ebben biztosan szerepet játszott

² A konferencia [konceptiója](#) és programja [elérhető](#) az interneten.

³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 7. § 37. pont: „*Régészeti örökség*: az emberi létnek a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyoma, amely segít megismerni az egyetemes kultúrát, az emberiség történetét, kapcsolatát környezetével, valamint hozzájárul az ország területén élt népek és a nemzet történelmének rekonstruálásához, igazolja, bemutatja, alátámasztja népünk eredetét és fejlődését, továbbá amellyel kapcsolatos információszerzés fő forrásai a feltárás és egyéb kutatási módszerek.” Ugyanezen törvény másik részében, a 7§ 32. pontban: „Régészeti korú tárgy: bizonyítottan gyűjteményben fennmaradt, a kulturális javak körébe tartozó, 1711 előtt keletkezett tárgy.”

⁴ 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Ennek 1. számú, a fogalmakat felsoroló mellékletében: „zs) Régészeti örökség elemei: az emberi lét bármely, elmúlt korokból fennmaradt nyomai, amelyek száz évnél régebbiek, és amelyek segíthetnek rekonstruálni az emberiség történetét és kapcsolatát környezetével. A régészeti örökség magában foglal minden lelőhelyet, építményt, szerkezetet, tárgyat vagy más emléket, jelenséget, érzékelhető összefüggést a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt, barlangokban.”

⁵ Például a [Herman Ottó Múzeum](#).

Laszlovszky József • Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon?

az, hogy a kései iparosodás miatt Magyarországon, de számos közép- és kelet-európai országban is tovább fennmaradt a hagyományos népi kultúra, és így a néprajz, azon belül is különösen a történeti néprajz szerepet játszott a tudományterületi kutatási kérdések kialakításában (LASZLOVSZKY & SIKLÓDI 1991; 2022, 62–64). Amint a koraújkori időszakának vonatkozásában a 20. század eleje óta megfigyelhető a néprajz és a régészet összekapcsolódása, úgy hamar megjelentek az első néprajzi jellegű régészeti feltárások is, amelyek már a 18. vagy a 19. század emlékműanyagát érintették. Ennek egyik jól meghatározható eleme a korszak kerámiaművességének megismerése, amely más korszakok (pl. kora újkor) régészeti kutatása esetében is a korszakhatárok kitolásának egyik példája volt. Miután a néprajzkutatók felfigyeltek arra, hogy a jól elkülöníthető népi edényműves központok jórészt csak a 19. században alakították ki és terjesztették el jellegzetes formais és díszítőrendszereiket, az ezt megelőző időszak vonatkozásában megkerülhetetlenné vált – különösen a kerámia-készítő központok esetében –, hogy néprajzi (valójában régészeti) feltárások segítségével kutassák az anyagi kultúrának ezt a részét (VIDA 1993; 1996). Ez a fajta „néprajzi régészet” elsősorban a kerámia-készítő központok kutatásához járult hozzá, áttörve a hagyományos régészeti korszakhatárt és a koraújkor mellett az újkor emlékműanyagát is vizsgálva (LAJKÓ 2015). Lajkó Orsolya kutatásai ugyanakkor a különböző forrástípusok jelentőségét, a néprajz és régészet egymáshoz kapcsolódását is jól mutatják (2. kép).

2. kép. Lajkó Orsolya és [könyve](#)

Ugyanez mondható el a népi építészet tanulmányozása kapcsán. Míg a 19. századi kutatások hagyományát követő, történeti néprajzi vizsgálatok inkább párhuzamként használták az újkori néprajzi adatokat a korábbi korszakok megismeréséhez (K. CSILLÉRY 1982), addig a 20. század második felétől kezdődően egyre több példát idézhetünk az újkori népi építészet emlékeinek feltárására. Ebben a skanzenek, vagyis a szabadtéri néprajzi múzeumok (ezen belül is a Szentendrei Szabadtéri Múzeum) szerepe kulcsfontosságú, mivel egyes épületek esetében az elbontott, áthelyezett és újra felépített épületek dokumentálása azt is jelentette, hogy „régészeti” megfigyeléseket is tettek. Olyan szakemberek dolgoztak ezen a területen, akik egyszerre voltak a még álló emlékműanyag dokumentálói, a történeti néprajzi kutatások szakemberei és a régészeti feltárásokon előkerült hasonló épülettípusok feldolgozói és rekonstruálói is. Közülük is kiemelkedett

3. kép. Sabján Tibor [előadást tart](#) egy vályogház-építészeti konferencián

Sabján Tibor (3. kép), akinek munkásságában az Árpád-kori, késő középkori vagy koraújkori falusi lakóépületek és tüzelőberendezéseik kutatása jól párhuzamba állítható volt a dokumentált és sok esetben újraépített néprajzi példákkal (SABJÁN 1998; TAKÁCS 2020). Olyan kutatást is idézhetünk, ahol az épület nem került áthelyezésre, de korszaktól függetlenül a klasszikus régészeti módszertan minden elemét alkalmazták és ezt vetették össze a történeti emlékműanyag minden forrásként értelmezhető elemével (RÁCZ 2013). Ennek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy a népi építészetre nagyon kevés speciális írott forrásunk (terv, épületleírás, felmérés) van, még olyan esetekben is, amikor az épületet a 19. vagy a 20. században emelték. Hasonló összekapcsolódást mutat a régészeti és néprajzi kutatási

módszertan és megközelítés vonatkozásában az a munka, amely egy tájegység tájtörténetét dolgozza fel a hagyományos korszakhatárokon átlépve (K. NÉMETH & MÁTÉ 2020). Régészeti tekintetben ez a munka egyértelműen a tájrégészeti vizsgálatokhoz is kapcsolódik, amely újkori vonatkozásairól a jelen cikk egy későbbi részében lesz még szó. Vagyis ezek a régészeti-néprajzi megközelítések kulcsfontosságúak az újkori emlékanyag megismerésében.

ÉPÜLETRÉGÉSZET

A néprajzi régészettel párhuzamosan egy másik területen is megfigyelhető a régészeti módszertan alkalmazása az 1711-es korszakhatáron túl. A 19. század vége óta az intézményesült magyar műemlékvédelem rendkívül erős szakmai központokat hozott létre, amelyekben a történelem és művészettörténet mellett a régészetnek is kiemelkedő szerepe volt, különösen a II. világháború utáni időszakban. Általánosan elfogadottá vált a falkutatás (épületrégészet), ugyanakkor a középkori, de akár a kora újkori épületek esetében régészeti ásatásokra is sor került az építészettörténeti kutatásokhoz, az épületek helyreállításához (BARDOLY & HARIS 2020). Ebben a megközelítésben bármilyen kiválasztott történeti korszakhatár (például 1711) elveszti a jelentőségét, hiszen az épületek saját periodizációt igényelnek és a történeti korszakhatárt megelőző vagy azt követő periódusok ugyanolyan forrásfeltárást és kutatást igényelnek. Ilyen értelemben tehát egy 20. századi épület falkutatása vagy akár előzményeinek régészeti feltárása módszertanilag nem különbözik egy későközépkori vagy kora újkori épület vizsgálatától. A műemlékes szemlélet és intézményrendszer miatt az épületrégészet nem feltétlenül foglalkozott minden épülettípussal; továbbra is kiemelkedő szereppel bírt a templomok, valamint a kastélyok, kúriák és más rezidenciák vizsgálata (4. kép).

4. kép. A gyulai Harruckern-Wenckheim-Almásy kastély feltárás közben

KERTRÉGÉSZET

Magyarországon a történeti kertek és parkok régészeti kutatása is egy olyan modellt követett, mint amilyenről az épületrégészet kapcsán is szó esett. Az egyes műemlékekhez kapcsolódó történeti kertek vizsgálata vagy helyreállítása a magyar műemlékvédelem intézményi keretei között folyt évtizedeken keresztül. Az épületekhez hasonlóan – éppen az ott dolgozó szakemberek sokféle szakmai háttere miatt – az építészek, kertépítészek, történészek, művészettörténészek és régészek munkája kapcsolódott össze. Sok esetben közös szakmai műhelyt alkotva kutattak egy-egy műemléket, és így logikusan adódott a lehetőség, hogy egy történeti kert esetében ne csak a rendelkezésre álló tervek vagy képi ábrázolások szolgáljanak forrásként, hanem az egyes épített részleteket (szökőkutak, utak, kerti építmények) régészeti kutatás segítségével azonosítsák, így előkészítve helyreállításukat (FATSAR 2003; KOPPÁNY 2008; 2019; KOPPÁNY, KUPOVICS & THURY 2010). Ebben az esetben egy történeti korszakhatár ugyanúgy nem jelent kutatási határvonalat az adott kert tájtörténetében, mint a műemlékek esetében. Módszertanilag tehát nincsen különbség egy reneszánsz, barokk vagy modern kert kutatásában.

TÁJRÉGÉSZET

A kertrégészethez nagyon hasonló, sőt gyakran össze is kapcsolódó szemlélettel közelíti meg a jelen cikkben tárgyalt korszakokat a tájrégészet. Ennek a régészeti irányzatnak alapvetően két fontos elemét szoktuk megkülönböztetni. Egyrészt azt a szemléletet, hogy a kutatás nem egyes régészeti jelenségeket vagy lelőhelyeket helyez vizsgálatainak a középpontjába, hanem tájléptékben elemzi a régészeti megfigyeléseket, ada-

tokat; másrészt a tájat magát is forrásként kezeli, ahol az egyes tájelemek az ember és a természet egymásra hatását mutatják az elmúlt évszázadok vagy évezredek vonatkozásában. A folyamat ma is tart, újabb ilyen elemeket létrehozva vagy éppen korábbiakat megsemmisítve, eltörölve. Vagyis a tájelemek feltérképezése, dokumentálása és értelmezése („olvasása”) korszakfüggetlen. Az újkori vagy jelenkori jelenségek ugyanolyan fontosak, mint a középkorból vagy az őskorból származó elemek, hiszen az összes elem relatív, majd abszolút kronológiája rajzolja ki egy-egy terület tájrégészeti képét, a tájat jellemző folyamatokat. A gondolatmenet fontos módszertani alapja a tájrégészethez szorosan kapcsolódó tájkarakterizáció. Mindezt figyelembe véve a történeti korszakhatár fogalma szinte értelmezhetetlen, hiszen a táj folyamatos átalakulása, és annak megfigyelése nem „állítható meg” egy adott évnél. A magyarországi tájrégészeti kutatások egyre nagyobb teret foglalnak el a régészetben belül, és azon vizsgálatok száma is növekedik, amelyek a jelenkorhoz közel eső századok értelmezését is felvállalják ezzel a sajátos módszertannal és megközelítési móddal (ZATYKÓ, SZILÁGYI & SZABÓ 2017).

KÖRNYEZETRÉGÉSZET

Ahogy a tájrégészet alapvetően az ember és a természet egymásra hatására építi kutatásait, a környezetrégészet is nagymértékben ezzel foglalkozik, de egy másfajta forrásanyagot és megközelítési módot alkalmazva. Ebben az esetben a különféle, nem hagyományos értelemben vett régészeti leletek (csontmaradványok, mikro- és makrobotanikai maradványok, talajelemek, stb.) szolgáltatják a forrásanyagot. A jelentős mértékben természettudományos módszereket használó környezetrégészet már csak az alkalmazott kormeghatározási módszerek miatt sem zárja le egy alapvetően politikatörténeti korszakhatárral az általa vizsgált időszakot. Például a speciális környezeti viszonyokat mutató mintavételei helyek rétegsorai (pl. mocsári üledékrétegek) a mától indulnak időben visszafelé és ^{14}C kormeghatározásuk a teljes kronológiai spektrumot kívánja lefedni. Ugyanígy a dendrokronológiai adatsorok is időben visszafelé haladnak, a jelenkori vagy újkori környezeti változásokat is ugyanúgy megmutatva. Vagyis a múltban lezajló környezettörténeti folyamatok és azok régészeti kutatása valójában a jelenkorból indul visszafelé, és az utolsó két évszázad vizsgálata ugyanúgy célja lehet egy adatsor elemzésének, mint a korábbi történeti koroké.

IPARRÉGÉSZET

(ÜVEGGYÁRTÁS-ÜVEGHUTÁK, VASGYÁRTÁS, MÉSZEGETŐ, SZÉNÉGETŐ)

Az iparrégészet szóval jelölt és annak általánosan elterjedt angol megnevezésével (*industrial archaeology*) meghatározott kutatási terület kétféle megközelítést is jelent, melyek a vizsgált időszak vonatkozásában is eltérnek egymástól. Míg az egyik megnevezés bármilyen korszakból származó, ipari tevékenységre (fém-művesség, kerámiakészítés, szén- és mészegetés, stb.) utaló régészeti jelenségeket vizsgál, addig a másik az ipari forradalom időszakához kapcsolható régészeti objektumokkal és lelőhelyekkel foglalkozik, beleértve ezek álló emlékeit is. Az első megközelítés Magyarországon is számos régészeti kutatást eredményezett, különböző korszakok iparrégészeti emlékeit feltárva (IPARRÉGÉSZET 1; 2) és különféle iparágak maradványait vizsgálva. Magyarországon viszont az ipari forradalom eleve később indult meg, mint Nyugat-Európában, így régészeti kutatása is leginkább csak az újkorban képzelhető el. Az ipari műemlékek védelme és vizsgálata régóta fontos helyet foglal el a magyar örökségvédelemben (PETRAVICH 1997); ugyanakkor ezen emlékek régészeti (épületrégészeti) kutatása kisebb szerepet játszik. Jellemző módon például a [hazai iparrégészeti lelőhelyek katasztere](#) is csak a 18. századig terjedő időszak emlékeivel foglalkozik. Ugyanakkor idézhető példa újkori iparrégészeti emlék feltárására is (pl. üveghuta), amely leginkább a középkori vagy koraújkori, hasonló műhelyek mintáját követte (GALLINA & GULYÁS 2023).

HADI RÉGÉSZET – HADTÖRTÉNETI RÉGÉSZET

Az újkori és legújabb kori régészet magyarországi példái közül az egyik legfontosabb terület, amely az intézményesülés szempontjából is fontos példaként szolgál, a hadtörténeti régészet (hadirégészet, konfliktusrégészet). Nemzetközi kitekintésben is ez az, amely leghamarabb foglalkozott a jelenhez közeli száza-

Laszlovszky József • Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon?

dok régészeti emlékeivel. Az amerikai polgárháború, a napóleoni háborúk, majd az I. és a II. világháború csataterai, hadszínterei és hadi emlékei, sőt a hidegháború emlékhelyeinek történeti fontosságuk miatt is az érdeklődés középpontjába került. Ezek fizikai maradványainak, régészeti emlékeinek feltárása hozzájárult az önálló csataterkutató régészeti módszertanának kialakulásához, amely elvezetett a konfliktusrégészethez, illetve hadi régészet még komplexebb megközelítéséhez. A magyar történelem fontos újkori hadieseményeihez kapcsolódva már a 19. század vége óta foglalkoztak újabb korok hadirégészetével (BÁLINT, POLGÁR & PÓRSZÁSZ 2020, 125–127); ide sorolhatók például az 1849-es szabadságharc számos fontos csatahelyének vagy az aradi vértanúk maradványainak feltárásai. Újabban a hadtörténeti örökség külön szabályozást is kapott, amely szintén hozzájárulhatott a kutatás fellendüléséhez.⁶ Az újabb ilyen kutatások leginkább a Hadtörténeti Múzeumhoz kapcsolódtak, és az ehhez illeszkedő módszertani összefoglalás is megjelent (NÉGYESI 2010). A korszakhatároktól független Hadirégészeti Gyűjtemény 2013-ban jött létre, majd a Hadirégészeti Részleg szerveződött meg 2022-ben. A múzeum újabb kutatásai jól illusztrálják, hogy a részleg munkatársai ezen régészeti irányzatnak szinte minden aspektusával foglalkoznak, beleértve a csatahelyeket, hadi építményeket, lőtereket és fogolytáborokat (POLGÁR 2019; 2019–20; 2022; HATALA & POLGÁR 2022). Ugyancsak a múzeum tevékenységi köréhez tartozik a magyarországi hadisírok terepi kutatása, a feltáró és exhumáló munka elvégzése, amellyel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatósága foglalkozik. Ez az erős intézményi háttér teszi lehetővé, hogy a múzeum szakmai fórumok szervezésével is foglalkozzon; például 2022-ben rendezte meg ötödik alkalommal *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című konferenciáját. Hasonló célt szolgál a *Magyarországi történelmi csataterkek regisztere* összeállítása.

Ugyanakkor más fontos kutatásokra is sor került. Például magyarországi intézményekkel együttműködésben valósult meg két projekt Erdélyben. Egy a nemzeti történelem és emlékezet szempontjából kiemelkedő jelentőségű helyszínen (Segesvár, Petőfi Sándor halálának helyszíne), ahol a korábbi kísérletek nyomán új [kutatásra](#) került sor több hazai és romániai intézmény együttműködésében. Az Erdélyben folyó légirégészeti kutatások eredményei vezettek el a I. világháborúhoz kapcsolódó erődítési vonalak vizsgálatához, melyek eredményeképp egy fontos [kiállítás](#) valósult meg Marosvásárhelyen. Ugyancsak Romániában került sor egy további újkori intézménytípushoz tartozó helyszín feltárására; ez ugyan nem a hadirégészethez tartozik, de az egykori országhatár közelében feltárt egészségügyi karantén régészeti vizsgálata sok hasonlóságot mutat a különféle táborok kutatásával (DEMIÉN 2020).

Hadtörténeti szempontból fontos régészeti lelőhelyek kutatása ugyanakkor más szempontból is

5. kép. 20. századi hadirégészeti emlék feltárása a budapesti Citadella kutatásakor

⁶ A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 2017-es módosítása szerint (7. § 7) a hadtörténeti örökségnek minősül „az 1711 utáni hadszíntér, csatater, védelmi létesítmény, egyéb katonai objektum vagy hadi emlék, különösen harci repülőgép, kerekes vagy láncaltapas harcjármű és egyéb katonai fegyverrendszerek, fegyverek, felszerelés és egyenruha elemei, továbbá azok együttesei (a továbbiakban együtt: hadtörténeti örökségi elem).” Ennek végrehajtásáról kormányrendeletet kellett volna alkotni, de ez eddig nem történt meg.

hozhat fontos eredményeket az újkori kutatások számára. Újkori hadiépítmények helyreállítása, turisztikai bemutatása kapcsán is folytak olyan ásatások, amikor egy fontos újkori történeti emlékhelyen került sor feltárássra. Ennek kitűnő példája a budapesti Gellérthegyten található Citadella régészeti ásatása (SZABÓ & FÜLLÁR 2020). A 19. század közepén épült erőd alatt a korábbi, az újkorban épült, majd elbontott csillagvizsgáló építészeti maradványai mellett I. és II. világháborús hadirégészeti emlékek feltáráására is sor került (5. kép). Mindez jól mutatja, hogy a világháborúkhöz kapcsolódó emlékek vagy roncsok [kutatása](#) jelentős érdeklődésre tart számot Magyarországon. Ugyanakkor az európai újkori régészetben kiemelkedő szerepet játszó holokauszt-helyszínek vizsgálata kiemelt kutatási témaként Magyarországon egyelőre nem jelent meg.

IGAZSÁGÜGYI RÉGÉSZET

Az újkor és a jelenkor régészeti kutatásának egyik legmarkánsabb és önálló régészeti tudományágként is meghatározó eleme az igazságügyi régészet (*forensic archaeology*). Ennek lényege, hogy a bűncselekményekhez, kivégzésekhez, illetve háborús bűnökhöz kapcsolódó helyszíneken a régészet sajátos feltárási módszerei lehetőséget biztosítanak arra, hogy az ott elkövetett cselekmények maradványait a legrészletesebb megfigyeléseket lehetővé tevő módon tárják fel; ezzel a régészet a helyszínelés, a helyszíni nyomrögzítés folyamatába kapcsolódik be. Ugyanakkor az igazságügyi régészet elemzési módszerei – a régészeti interpretáció módszereit alkalmazva – arra is lehetőséget nyújtanak, hogy az adott helyszínen egykor bekövetkezett eseményeket rekonstruálhassuk. E terület igazságügyi és emberi jogi vonatkozásai érthetővé teszik, hogy miért váltak (a korszakhatároktól függetlenül) kiemelkedő fontosságú kutatási területté az áldozatok azonosítása vagy az események rekonstruálása. Ez a kutatási irányzat emellett kapcsolatot mutat a magyar kutatásban alig jelenlévő „jogi régészet” tematikájával is (KOVÁTS 2017). Az egyre nagyobb számban megjelenő kézikönyvek, folyóiratok és egyetemi képzések mutatják, hogy számos országban általánosan elfogadott gyakorlatról és tudományterületről van szó, amelyet egységesen igazságügyi régészetnek neveznek. A téma fontosságát jól mutatja, hogy EAA Heritage Prize díjazottai között van olyan régész, aki a II. világháborús koncentrációs táborok kutatásával érdemelte ki az elismerést.

Magyarországon ugyanakkor egészen a közelmúltig egy olyan helyzettel álltunk szemben, amikor voltak igazságügyi régészeti kutatások és feltárások –számos közülük kiemelkedő jelentőséggel is bírt –, de mindenképpen nem beszélhettünk intézményesült igazságügyi régészetről. Ez az ellentmondás annál is szembetűnőbb, mivel több egészen korai ilyen feltárásról beszélhetünk, illetve az igazságügyi embertannak évtizedekre visszanyúló hagyományai és intézményrendszere van. A hadirégészet korai példáihoz hasonlóan nagyon korán felmerült annak az igénye, hogy a magyar történelem fordulópontjaihoz kapcsolódó helyszínek, és különösen az ott azonosítható emberi maradványok kutatásában az igazságügyi szakértők is részt vegyenek. Az egyik ilyen feltárássra már 1914-ben a magyar jakobinus mozgalom kivégzett vezetőinek az azonosítása és sírjaik feltárása kapcsán sor került. Ennek legfontosabb kutatója Bartucz Lajos antropológus volt, aki egyszerre tett fontos régészeti megfigyeléseket és elemezte a megtalált embertani anyagot (BARTUCZ 1965, 79, 84; 1966). Évtizedekkel később, az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozás egyik szimbolikus eseménye volt Nagy Imre és az 1956-os forradalom kivégzett vezetőinek újratemetése. Ehhez viszont szükség volt – jeltelen sírjaik azonosítására és a sírok feltárása után – a maradványok igazságügyi azonosítására is. Ebben az esetben Nemeskéri János antropológus irányította a kutatást, régészként pedig Kralovánszky Alán végezte a feltárást. Ő nem sokkal később a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója lett; részvételét ezekben a feltárásokban az indokolta, hogy 1956 után a

6. kép. Kralovánszky Alán Nagy Imre sírjának [feltárássakor](#)

forradalmat követő megtorlási hullámban maga is börtönbe került (6. kép). Mindezek ellenére Magyarországon nem következett be az igazságügyi régészet intézményesülése, és az említett kiemelkedő fontosságú feltárások ellenére nem beszélhetünk ezen tudományterület jelentős fejlődéséről (SUSA et al. 2015). Ez még inkább szembetűnő, ha figyelembe vesszük, hogy a hazai régészet és a múzeumok milyen sok szálon kapcsolódnak az igazságügyi, rendészeti és katonai intézményhálózathoz és azok működéséhez (HUDÁK 2013), valamint, hogy a korábban már említett hadisírkutatásnak is sok ilyen vonatkozása van (POLGÁR 2017). A közelmúltban ugyanakkor fordulat következett be a terület hazai intézményesülésében, mivel Pécssett elindult a területtel foglalkozó szakemberek [egyetemi képzése](#).

VÍZALATTI RÉGÉSZET, LÉGI RÉGÉSZET, KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET

A magyarországi régészeti kutatásoknak az eddig bemutatott területek mellett még több olyan vonatkozása is van, ahol számos példát lehet idézni újkori örökségelemek vagy akár a közelmúlt emlékeinek vizsgálatára. Ezek esetében is arról van szó, hogy a vizsgálatok módszertana a történeti korszakhatártól függetlenül azonos, vagyis a régészeti örökség időbeli felső határa nem jelent valóságos határvonalat. A vízalatti örökség esetében még a jogi szabályozás is részben más helyzetet teremt, mivel az UNESCO által a vízalatti örökségről 2001-ben elfogadott nemzetközi [egyezmény](#) a 100 éves mozgó időhatárt használja ebben az összefüggésben.⁷ Ezt Magyarország 2014-ben ratifikálta, tehát az örökség ezen része esetében ez az időhatár érvényes. A vízalatti kutatások gyakorlata pedig számos hazai példát tud felmutatni hajóroncsok, hajómalmok, különböző vízi építmények kutatásáról a 18–20 század időszakából is (TÓTH 2018; 2020). A légi régészeti kutatások – különösen a hadirégészeti objektumok és erődítmények kapcsán – ugyancsak sok esetben újkori és 20. századi jelenségeket dokumentálnak, elemeznek. A magyarországi közösségi régészetben, amelyben különösen nagy szerepet kap a múzeumbarát fémkeresősök munkája, ugyancsak kiemelt jelentőséggel bír az, hogy ezek az önkéntesek nagyon érdeklődnek általában a csatatér és a hadirégészet iránt. Így a militariák, a hadi eseményekkel kapcsolatos emlékek, melyek újkori vagy legújabb kori háborúk maradványai lehetnek, különösen fontos szerepet játszanak ezekben a kutatásokban. Az ilyen közösségi programokban a történeti korszakhatárok eleve kevésbé érdekesek, mivel a bennük résztvevők általában a múlt iránti érdeklődés miatt vesznek ezekben részt (LASZLOVSZKY & RÁCZ 2020).

KÖVETKEZTETÉSEK

A bemutatott példák egyértelműen azt bizonyítják, hogy a hazai kutatásban is komolyan számolhatunk a 18. századtól napjainkig terjedő időszak régészetével; e feltárások és vizsgálatok egy része illeszkedik a hasonló nemzetközi folyamatokhoz. Míg a 18. századi kutatások inkább a koraújkori régészeti vizsgálatok későbbi korszakokra való kiterjesztéseként értelmezhetőek, addig a 19. és 20. századi emlékek feltárása egy-egy tudományterület (néprajzi régészet, kertrégészet, épületrégészet, stb.) önálló kérdésfeltevéséhez igazodik. Ebben a vonatkozásban továbbra is nagyon fontos az említett szakterületek különböző szakembereinek együttműködése. Csak így valósítható meg, hogy eme írott és képi forrásokban gazdag korszakokban is jól értelmezhető eredményeket hozzon az anyagi kultúra vizsgálata, azaz a régészeti megközelítés. Vannak azonban olyan területek, amelyben a hazai kutatások még nem követik a nemzetközi folyamatokat. Ilyenek például a legújabb kor önkényuralmi rendszerei és az azokhoz kapcsolódó építmények, intézmények és lelőhelyek vizsgálata – annak ellenére, hogy a komplex hadirégészeti kutatások, valamint az igazságügyi régészet elemei ehhez módszertanilag biztos alapot nyújtanak. Ez a helyzet valamiképpen hasonló ahhoz az állapothoz, amiről az 1990-es évek elején lehetett beszélni a teoretikus régészet hazai vonatkozásai kapcsán (LASZLOVSZKY & SIKLÓDI 1991). Némiképp újrafogalmazva az akkori megállapításokat azt mondhatjuk, hogy Magyarországon már korábban is voltak és ma is folynak újkori és legújabb kori régészeti kutatások anélkül, hogy beszélhetnénk intézményesült újkori vagy jelenkori régé-

⁷ Magyarországon: 2014. évi IX. törvény a víz alatti kulturális örökség védelméről szóló UNESCO egyezmény kihirdetéséről 1. (a) bekezdés.

Laszlovszky József • Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon?

szetről. Ebben a vonatkozásban a továbblépéshez arra is szükség volna, hogy a ma már sok tekintetben anakronisztikus törvényi szabályozás 1711-es határvonalát felváltsa egy a jelenkori megközelítésekhez jobban igazodó örökségi koncepció.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A cikkben szereplő egyes kutatási irányok bemutatásánál támaszkodhattam régész kollégák segítségére, javaslataira. A hadirégészettel kapcsolatban Polgár Balázs volt segítségemre, a vízalatti régészet és örökség kapcsán pedig Tóth János Attila megjegyzéseit használhattam. A téma régészeti örökség vonatkozásairól, valamint az egész kérdéskör európai összefüggéseiről Wollák Katalin javaslatait és megjegyzéseit hasznosíthattam. Segítségüket ezúton is köszönöm.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bálint F., Polgár B. & Pórszász A. (2018–2019). Hadtörténeti régészeti kutatás a komárom-herkálypusztai „ulánus-temető”-ben *Hadtörténelmi Közlemények* 133:1, 125–156.
- Bardoly I. & Haris A. (szerk.) (2020). *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Budapest: Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete.
- Bartucz L. (1965). Bartucz Lajos emlékezése életéről, munkájáról. *Anthropologiai Közlemények* 51 (2010), 77–88.
- Bartucz L. (1966). A magyar jakobinusok sírjainak megtalálása és kétszeri exhumálásuk. In Bartucz L. *Palaeopathologia III. A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek*. Budapest, 445–519.
- Demjén A. (2020). „...az contumáztban bezárva maradni nem akarnak, sőt a kerteken által ugranak...” A pricskei vesztegintézet a 18. században. *Magyar Régészet* 9:4, 39–51.
- Fatsar K. (2003). A magyarországi kertrégészet története. *Műemlékvédelem* 47:3, 174–180.
- Gallina, Z. & Gulyás, G. (2023). Az utolsó mecseki üveghuta: Fejezet a kora újkori üvegművesség történetéből. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2021(2023), 175–206.
- Graves-Brown, P., Harrison, R. & Piccini, A. (eds.) (2013). A. *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*. Oxford.
- Hatala A. & Polgár B. (2022). A győri Magyar Ágyúgyár lötere. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 22, 81–99.
- Hudák K. (2013). *Régészeti leletek illegális feltárásának és kereskedelmének megakadályozása*. Doktori (PhD) értekezés, [kézirat](#). Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola. Budapest.
- Iparrégészet I. (1981). Gömöri J. (szerk). *Iparrégészet. Égető kemencék (Industrial archaeology. Kilns and furnaces)*. Az 1980. VII. 28–30 között Sopronban megrendezett konferencia anyaga. Iparrégészeti kutatások Magyarországon: égetőkemencék régészeti és interdisziplinális kutatása. VEAB Értesítő. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága.

Laszlovszky József • Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon?

Iparrégészet II. (1984). Gömöri J. (szerk). *Iparrégészet II. Iparrégészeti és archaeometriai kutatások Magyarországon (Industrial Archaeology II. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary)*. Veszprém.

K. Csilléry K. (1982). *A magyar lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

K. Németh A. & Máté G. (2020). *Horhosok, puszták, búvólikak. Tájéztető tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról*. Studia Ethnologia Hungarica XX. Budapest: L'Harmattan.

Kálnoky-Gyöngyössy M. (2016). *A kincstalálástól az ásatásig – A régészeti feltárási jog története és hatályos szabályozása Magyarországon*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.

Koppány A. (2008). Adalékok a történeti kertek kutatásához. Kertrégészeti megfigyelések a sümegi püspöki palota környezetében. *Műemlékvédelem* 52:2, 123–128.

Koppány A. (2019). Történeti kertek helyszíni kutatásának tanulságai. Results of on-site research in historic gardens. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat* 52, 14–30.

Koppány A., Kupovics R. & Thúry L. (2010). Kertrégészeti feltárás a fertődi Esterházy kastély kamarakertjeiben. *Gesta* 9, 192–197.

Kováts I. (2017). Középkori és 16–18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* 142, 167–191.

Lajkó O. (2015). „Cserepén ismerem, minemű fazék volt...”: Adatok a kora újkori edényművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.

Laszlovszky J. & Rácz T. (2020). Research using metal detectors at the battlefield of Muhi. Community Archaeology, Battlefield Investigation and Related Methodological Issues. *Hungarian Archaeology* 9:4, 71–81.

Laszlovszky, J. & Rasson, J. (2003). Post-medieval or historical archaeology: terminology and discourses in the archaeology of the Ottoman period. In Gerelyes I. & Kovács Gy. (ed.). *Archaeology of the Ottoman period in Hungary*. Budapest: Hungarian National Museum, 377–382.

Laszlovszky J. & Siklódi Cs. (1991). Archaeological theory in Hungary since 1960: theories without theoretical archaeology. In Hodder, I. (ed.). *Archaeological Theory in Europe*. London, New York: Routledge, 272–298.

Laszlovszky J. & Siklódi Cs. (2022). Bor, koresolya, pince: A budai városi házaktól a borkoresolyáig. In Szende K., Uhrin D. & Vadas A. (szerk.). *A történelem asztalánál. Kulináris kalandozások Nagy Balázs 60. születésnapjára*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 61–76.

Négyesi L. (2010). *Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténeti régészet fogalma és módszerei*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Oross A. (2005). Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702) *Fons* 12:2, 257–294.

Laszlovszky József • Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon?

Petravich A. (1997). Az ipari műemlékek védelme Magyarországon. In Vámos É. & Vámosné Vigyázó L. (szerk.). *A természettudományok, a technika és az orvoslás a millenniumtól a millicentenáriumig (az 1996. évi ankét anyaga). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből = Studies into the History of Science, Technology and Medicine*. Budapest: Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, 239–242.

Polgár B. (2017). Igazságügyi régészet és hadisírkutatás. *Határtalan Régészet* 2:2, 51–53.

Polgár B. (2019). Hadifogolytáborok régészeti kutatása – Tárgyi emlékek az ostffyasszonyfai hadifogolytáborból (1915–1918). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 19, 307–327.

Polgár B. (2019–20). A napóleoni háborúk régészete – a kismegyeri csatatér terepi kutatása (2019–2020). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 21 (2022), 265–288.

Polgár B. (2022). A csóti hadifogolytábor régészeti kutatása (2022). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 21, 95–210.

Rácz M. (2013). Egy mai háromszatú alföldi lakóház anyagi kultúrája. In Varga M. (szerk.). *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2, 205–216.

Sabján T. (1998). Egy lakóház bontása a Szentendrei-szigeten. *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 12, 241–251.

Susa, É., Éry, K., Kovács, L., Szőke, M. & Molnos, M. (2015). Forensic archaeology and anthropology in Hungary: current trends and future perspectives. In Groen, W.J.M., Márquez-Grant, N. & Janaway, R.C. (eds.). *Forensic Archaeology: A Global Perspective*. John Wiley and Sons, Ltd. 83–90.

Szabó R. & Fullár Z. (2020). Kő kövön nem maradt. Adalékok a gellért-hegyi Csillagda építéstörténetéhez. *Magyar Régészet* 10:2, 56–61.

Takács M. (2020). Veremház-rekonstrukciók az utóbbi két évtized Árpád-kori településrégészetében, különös tekintettel Sabján Tibor szarvasgedei házrekonstrukciójának a tanulságaira. *Ház és ember, A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 32, 153–165.

Tóth A. (2018). *Örvények titkai*. Budapest: Archaeolingua.

Tóth, A. (2020). Exploring, documenting and protecting the river heritage in Hungary: Experiences and challenges of climatic events and public awareness. In Hafner, A. et al. (ed.). *Underwater Heritage at Risk. Heritage under water at risk. Threats — Challenges — Solutions*. 89–93.

Vida G. (1993). Egy néprajzi ásatás tanulságai. Kerámiatörténeti vizsgálatok. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 28, 72–75.

Vida G. (1996). Néprajzi ásatás kerámiái Mezőcsáton. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 33–34, 467–482.

Zatykó Cs., Szilágyi M. & Szabó M. (szerk.) (2017). *Történeti táj – Tájrégészeti eredmények és perspektívák a magyarországi tájrégészeti kutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet.